

**FROM THE LATE ANTIQUITY TO THE HIGH
MIDDLE AGES: AN ARCHAEOLOGICAL VISION**
DE LA TARDOANTIGUITAT A L'ALTA EDAT MITJANA:
UNA VISIÓ ARQUEOLÒGICA

CIP 94°04/09° FRO

From the Late Antiquity to the High middle Ages : an archaeological vision = La Tardoantiguitat a l'alta Edat mitjana : una visió arqueològica / Marc Bouzas, Lluís Palahí (eds.). - Girona : Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic : Documenta Universitaria, 2024. - 1 recurs en línia (343 pàgines) : il·lustracions, plànols, gràfics. - (Moncrapa ; 01)
Descripció del recurs: 17 juliol 2024
Conté: La vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona) durant l'Antiguitat Tardana / Marta Prevosti Monclús, Rosario Navarro Sáez, Ramon Coll Monteagudo ... - Textos en català, castellà i italià; resums en català, castellà i anglès
ISBN 978-84-9984-615-6

I. Bouzas Sabater, Marc, 1992- , editor literari II. Palahí, Lluís, editor literari III. Contenidor de (obra): Prevosti, Marta. Vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona) durant l'Antiguitat Tardana IV. Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic 1. Ordenació del territori - Europa - S. V-X 2. Ciutats - Europa - S. V-X 3. Espiritualitat - Europa - S. V-X 4. Catalunya - Condicions rurals - S. V-X 5. Europa - Història - S. V-X 6. Catalunya - Història - S. V-X 7. Llibres electrònics

CIP 94°04/09° FRO

Moncrapa - 01

© Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / [Content and figures](#): els autors / [the authors](#)

© Il·lustració de la coberta / [Cover illustration](#): Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

Equip editorial i instruccions per als autors i política editorial
/ [Editorial team and instructions for authors and editorial policy](#):
www.documentauniversitaria.media/

Contacte / [Contact](#):

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic
cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona
Plaça Ferrater Mora, 1
17071 Girona
Tel. 972 45 82 90

ISBN: 978-84-9984-615-6

DOI: [10.33115/c/9788499846156_13](https://doi.org/10.33115/c/9788499846156_13)

Girona, 2024

No es permet un ús comercial de l'obra original ni la generació d'obres derivades per altres persones que no siguin les propietàries dels drets. És la llicència més restrictiva ja que només permet que altres persones es descarreguin l'obra i la comparteixin amb altres sempre i quan en reconeguin l'autoria, però sense fer-ne modificacions ni ús comercial.

ÍNDEX

Presentació	7
-------------	---

EL MÓN RURAL. LA FI DE LES VIL·LES I LES NOVES FORMES D'EXPLOTACIÓ

La vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona) durant l'Antiguitat Tardana	10
---	----

Marta Prevosti Monclús, Rosario Navarro Sáez, Ramon Coll Monteagudo

La <i>villa</i> dels <i>Castellets</i> entre el baix imperi romà i l'època visigòtica (segles v-viii dC)	29
--	----

Adrià Cubo Córdoba, Jordi Morera Camprubí, Josep Francesc Roig Pérez

Arqueologia dels espais de producció al jaciment de Santa Margarida (Martorell). Estructures de combustió, treballs agrícoles i manufactura en un assentament en transformació	42
---	----

Esther Travé Allepuz, Pablo Del Fresno Bernal, Montserrat Farreny Agràs

EL TERRITORI. UN ESPAI EN TRANSFORMACIÓ QUE CAL CONTROLAR

Los últimos romanos en los límites de la romanidad. El extremo occidental de la tarraconense entre germanos y vascones	56
--	----

Jose A. Lecanda

Redescobrint el paisatge medieval del <i>Laci du sud</i> (Itàlia). El <i>Monti Aurunci Project</i> (MAP)	74
--	----

Edoardo Vanni, Federico Saccoccio

Les Terres de Ponent a la Tardoantiguitat (segles iv-viii). Aproximació a la xarxa de poblament i les vies de comunicació	92
---	----

Montse Baiges Minguella

Continuïtats i ruptures del poblament romà baiximperial i tardoantic a l'extrem nord-est de l' <i>Ager Tarraconensis</i> (comarques de l'Alt Penedès, Baix Penedès i Garraf)	110
--	-----

Francesc Florensa Puchol, Magí Miret-Mestre

De Tàrraco i l' <i>ager tarraconensis</i> occidental a Tarragona i el camp entre els segles v i xii. Cap a un nou relat històric	136
---	-----

Joan Josep Menchon Bes

El Castellot de Castellví de la Marca (Barcelona), entre l'antiguitat i els feus 151

Ramon Martí, Cristian Folch, Jordi Gibert, Xavier Gonzalo

CIUTATS I VILATGES. ENTRE EL MÓN CLÀSSIC I EL MÓN FEUDAL

Gerunda entre el baix imperi i l'alta edat mitjana 169

J. M. Nolla

La transformació d'Aix-en-Provence (França) entre l'Antiguitat i l'inici de l'edat mitjana 176

Núria Nin

Roses, de la tardoantiguitat a l'època medieval 199

Marc Bouzas i Lluís Palahí

El pas de l'antiguitat a l'edat mitjana al jaciment de l'Esquerda, Osona. Darreres novetats de la recerca arqueològica 213

Imma Ollich, Montse Rocafiguera, Maria Ocaña, Albert Pratdesaba, Esther Travé

Un conjunt ceràmic del segle VI dC a Blanes (la Selva) 228

Joan Llinàs i Pol

L'ESPIRITUALITAT. DELS NOUS RITUALS FUNERARIS A L'APARICIÓ DE LES PRIMERES ESGLÉSIES CRISTIANES

La cultura material d'un monestir Prepirinenc a Catalunya dels visigots a la implantació del feudalisme a Santa Cecília dels Altimiris 238

Walter Alegria Tejedor, Marta Sancho i Planas

Le quattro chiese di Coccanile di Copparo (FE). Una testimonianza di continuità di culto dal V-VII sec. ai giorni nostri 253

Flavia Amato, Marco Bruni, Chiara Guarnieri

El yacimiento de «A Capela» un eslabón en la historia de Catoira 264

Diego Piay Augusto

El jaciment romà de Ca la Madrona, Mataró. Resultats preliminars 276

Jordi Ardiaca Rodríguez

Canvi de paradigma en el món funerari durant l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana al Prepirineu? El cas de la bauma dels Ossos del Clot del Llop (Gironella, Berguedà) 290

Rosa Soler Acedo, Marta Sánchez Soler, M. Eulàlia Subirà

Esquelles o campanes? Revisió de materials sonors del monestir del Bovalar (Segrià, segles vi-viii)	299
Laura de Castellet	
Els orígens de l'església parroquial de Sant Esteve de Canapost (Forallac, Baix Empordà)	309
Jordi Oliver Vert	
ABSTRACT (català)	319
ABSTRACT (español)	327
ABSTRACT (english)	335

EL PAS DE L'ANTIGUITAT A L'EDAT MITJANA AL JACIMENT DE L'ESQUERDA, OSONA

DARRERES NOVETATS DE LA RECERCA ARQUEOLÒGICA

Imma Ollich, Montse Rocafiguera, Maria Ocaña, Albert Pratdesaba, Esther Travé¹

EL LLOC: L'ESQUERDA. UN ESPAI FORTIFICAT EN EL CURS DEL TER MITJÀ

La relativament recent industrialització del territori català, i la transformació del panorama social, econòmic i polític del país, centralitzat sobretot entorn de l'àrea metropolitana de Barcelona, han modificat la nostra percepció sobre la territorialitat de l'actual Catalunya en temps antics. Ara bé, si podem sobrepassar aquesta visió esbiaixada d'avui dia i tenim en compte les peculiaritats del territori on vivim, observarem com els centres i nuclis de poder no es troben precisament ran de mar, sinó que la majoria segueixen els cursos dels rius, en llocs que són estratègics, cruïlla de camins i alhora fàcilment defensables. Aquest és just el cas del jaciment de l'Esquerda, indret que hem pogut identificar com l'antiga Roda Civitas visigòtico-carolíngia, i també com l'encara més antiga AUSA ibèrica, que enfonsa les seves arrels en períodes pre i protohistòrics (fig. 1). Aquesta ocupació humana antiga i continuada, que arriba fins a l'edat mitjana i l'època moderna, només s'explica per la situació especial del lloc: una península que aixeca els seus espadats sobre el Ter, i delimita un gran meandre abans que el riu s'endinsi a les Guillerries. L'Esquerda, situada al nord-est de l'actual comarca d'Osona és, doncs, una formació natural que ha proporcionat als grups humans al llarg del temps un recer habitable, recursos abundants i una via de comunicació directa cap al Pirineu i cap a la costa seguint el Ter, com demostren les excavacions arqueològiques. Riu avall, la interacció amb l'àrea de l'Empordà, sobretot

Figura 1. Situació del jaciment de l'Esquerda (les Masies de Roda, Osona).

¹ Universitat de Barcelona - Museu Arqueològic de l'Esquerda

amb els grecs d'Empúries i els indígenes d'Ullastret, es manifesta amb la presència de ceràmica àtica, emporitana i indiketa, a més d'un urbanisme planificat. En sentit contrari, el riu permet el pas cap a les muntanyes pirinenques i les valls de Camprodon i la Cerdanya, amb jaciments com El Castellot de Bolvir que comencen a donar força informació (fig. 2).

Figura 2. El meandre del Ter a l'Esquerda. En primer terme, les muralles i les estructures ibèriques. (foto: Museu Arqueològic de l'Esquerda).

Malgrat que sempre hem parlat de continuïtat d'ocupació humana, el pas de l'antiguitat a l'edat mitjana era fins ara un punt difícil d'explicar en l'evolució històrica del lloc: els primers documents medievals carolingis esmentaven Roda Ciutat, però no n'hi havia cap constància arqueològica. Això ha canviat en el transcurs de la darrera dècada, des del moment en què ha estat possible l'excavació en extensió de la muralla, que ha proporcionat nova i abundant informació arqueològica sobre el moment visigòtic i carolingi de l'Esquerda.

ELS ORÍGENS. ELS PERÍODES DEL BRONZE FINAL I LA PRIMERA EDAT DEL FERRO

La fase més antiga del jaciment de l'Esquerda es pot documentar entre la fi de l'edat del Bronze i inicis de la primera edat del Ferro (segles VIII-VII aC). Les campanyes portades a terme a l'espai anomenat «casa 4», ran de la muralla, han permès recuperar les restes d'un fons de cabana semicircular, amb uns suports semicirculars fets de còdols, probablement destinats a sostenir alguns recipients ceràmics. El material associat permet vincular aquesta fase amb la cultura de Merlès, just en la transició entre aquests dos moments de la prehistòria (Rocafiguera i Ollich, 2023). Més enllà de la cronologia, la identificació d'aquesta fase té una significació especial: d'una banda, la localització d'aquest primer fons de cabana, en una zona

on la roca natural fa un fort pendent, i que es troba artificialment aplanada amb argila, fa pensar que aquest primer assentament ja podria ser fortificat. D'altra banda, en un sondeig realitzat al redós de la muralla carolíngia al nord-oest del jaciment, a més de 80 metres de distància, es va localitzar un nivell de la mateixa cronologia, i això fa pensar que es tractava ja d'un assentament extens (fig. 3).

Figura 3. A la dreta, fons de cabana del Bronze Final, amb les estructures ibèriques sobreposades (foto: I. Ollich/ Museu Arqueològic de l'Esquerda).

Entre aquesta primera fase i el període ibèric ple, es documenten a l'Esquerda un seguit de modificacions i remodelacions a les estructures de fortificació, que mostren la continuïtat d'ocupació i el creixement de l'assentament durant les etapes compreses entre els segle VI i principis del V aC. En aquest aspecte crida l'atenció el potent tram de fortificació que apareix a l'oest de la zona d'accés. Es tracta d'un pany de muralla de gairebé cinc metres d'amplada que discorre cap a l'oest de la península, per l'interior de què posteriorment serà la fortificació medieval. Al seu redós s'insinuen un seguit de murs perpendiculars que es poden identificar com a estructures d'hàbitat, i que la recerca dels anys a venir haurà de determinar la seva cronologia exacta. Tanmateix, que la construcció és anterior a les estructures del segle V-IV aC, queda estratigràficament fora de dubte, tot i que és possible que en el període ibèric ple funcionessin conjuntament (Ollich, Rocafiguera et al., 2022 en premsa).

També pertanyeria en aquest primer moment ibèric una bestorre semicircular que es troba inscrita dins d'una torre quadrada a la zona nord-est de la muralla, i altres evidències localitzades sota les estructures del període ibèric ple, una de les quals va poder ser datada per carboni 14, i va proporcionar una cronologia del segle VI aC (Rocafiguera, Ollich i Ocaña, 2014). Així doncs, l'origen de l'assentament fortificat de l'Esquerda es troba en el pas de l'edat del Bronze a l'edat del Ferro, i mostra una continuïtat d'ocupació des de la prehistòria. Aquest fet és comú amb altres jaciments catalans, com Sant Martí d'Empúries o Ullastret, que posteriorment esdevindran llocs centrals per a l'organització de llur territori.

ELS PRECEDENTS: L'AUSA IBÈRICA, LA CAPITAL DELS AUSETANS

Les excavacions en extensió realitzades ran de la muralla de l'Esquerda en els darrers anys han posat en evidència que, en el període que abasta des de la fi del segle V aC fins començaments del segle II aC, l'assentament presenta unes singularitats que van més enllà d'un simple assentament fortificat. Un dels primers elements que crida l'atenció en aquest assentament fortificat és l'urbanisme. Les muralles, orientades al nord-nord-oest, ara reforçades amb almenys tres torres massisses quadrangulades, donen pas a un carrer rectilini longitudinal que travessa el carrer de nord a sud. La pauta urbanística hipodàmica que marca aquest carrer es pot seguir fins i tot en el traçat del poblat feudal dels segle XI-XIII (Ollich i Rocafiguera, 2019). En aquest

urbanisme és remarcable la monumentalització d'alguns espais, sobretot la presència de paviments acodolats en els carrers, senyal inequívoc d'una organització complexa, que també es pot resseguir en el manteniment de les estructures defensives, i en l'espai d'accés al poblat (fig. 4).

Figura 4. Muralla visigòtico-carolíngia consolidada. En segona línia, la muralla i torres ibèriques (foto: Museu de l'Esquerda).

Pel que fa a la cultura material, es testimonia la importància del comerç en aquesta fase de l'Esquerda, sobretot amb la presència de ceràmiques de procedència àtica, de vernís negre o de figures roges, que mostren els intercanvis amb el món mediterrani. Altres béns materials, com una dena de collaret d'ambre, també mostren aquest comerç a llarga distància. També es reconeix el comerç regional, amb presència d'objectes de la costa, des de materials ceràmics fins a malacològics, i de primeres matèries d'indrets allunyats, com per exemple la fusta d'avet, emprada per a la construcció d'elements de la muralla. Fins i tot, la presència d'un camp de sitges ibèriques proper i d'un conjunt de grans pedres a l'interior del llit del riu, just on gira i l'aigua s'amaneix, fa pensar que l'Esquerda podria tenir un petit «port» fluvial, que podria donar sortida a productes de caràcter agrícola cap a la costa.

Però no són solament els elements forans els que donen entitat a l'Esquerda. Els espais anomenats «casa 1» i «casa 2», situats a l'oest del carrer, corresponen a un espai de caràcter artesanal on es documenta la metal·lúrgia del ferro i del bronze i la fabricació de ceràmica. L'incendi de la casa 2 va permetre recuperar tot el sostre cremat, datar-ne la construcció entorn del 400 aC, i també estudiar el sistema de coberta de l'espai, fet amb bigues de roure encaixades i argila i material vegetal a la coberta (Rocafiguera, 2005). I encara, la presència d'un santuari urbà sota la posterior església romànica de Sant Pere, identificat durant la reexcavació d'aquesta l'any 2010 per uns encaixos a la roca i les restes d'un foc ple de ceràmica ibèrica, donen una especificitat a l'assentament, que es completa per la presència d'una inscripció rupestre a la balma propera de les Graus, probablement també de caràcter votiu (Rocafiguera, Ferrer, 2021).

Totes aquestes característiques, juntament amb la seva extensió de fins a 12 hectàrees, ens han permès definir l'Esquerda del període ibèric ple com a una ciutat. Per la seva posició i relació amb els altres jaciments ibèrics fortificats localitzats en el territori, valorem que exerceix en aquest període una funció central o de capitalitat dins d'un «estat arcaic» ausetà. I per tot això, juntament amb referències que els autors clàssics des d'Aviè fins a Ptolomeu, i sobretot Titus Livi fan sobre els ausetans, i amb les evidències arqueològiques de la seva destrucció en els períodes convulsos de la Segona Guerra Púnica i de les posteriors revoltes ibèriques (218-185 aC), identifiquem aquesta ciutat com a l'Ausa ibèrica, capital dels ausetans, de la qual ens parlen els textos escrits (Rocafiguera, 2023).

El registre arqueològic actual permet interpretar que són els ausetans del curs mitjà del Ter els protagonistes dels fets referits en els textos clàssics entre la segona Guerra Púnica i les revoltes ibèriques, i l'Esquerda no n'és una excepció (Rocafiguera, 2020). Els ausetans, com d'altres pobles ibèrics de l'interior, els ilergetes per

exemple, s'havien aliat amb els cartaginesos, tot el contrari dels pobles de la costa, com els indiketes d'Ullastret, que de grat o per força feien costat als exèrcits romans que hi havien desembarcat. La destrucció de les potents fortificacions de l'Esquerda, construïdes com hem vist, al llarg de centúries, i la privatització d'antics espais públics, fan pensar que l'assentament que perviu durant els segle II i I aC, pertany a un territori organitzat de manera diferent. En efecte, durant el període romanorepublicà, altres assentaments, com el Camp de les Lloses a Tona o Puig Ciutat al Lluçanès, prenen molt més protagonisme. També és significatiu que la construcció romana de nova planta, Auso, a Vic, fundada a inicis de l'època imperial, coincideixi amb un abandonament total de l'antiga Ausa, a l'Esquerda.

EL PAS CAP A L'EDAT MITJANA: LA RODA CIUTAT VISIGODA

Anul·lades les defenses de la ciutat d'Ausa a l'Esquerda, la majoria de la població es va veure obligada a marxar i buscar un nou lloc per viure cap a la plana controlada pels romans. A partir del segle I de la nostra era, els romans funden una nova ciutat, a uns 6 km de distància de l'antiga capital, de la qual s'emporten fins i tot el nom: *Auso*, la futura Vic (Rocafiguera, 2021). Situada a la confluència de dos rius afluents del Ter, el Gurri i el Mèder, la nova capital té una funció bàsicament administrativa i de control del país, i s'edifica un temple a la part més alta del turó amb una funció cultual, però també com a símbol de poder. Entorn d'aquesta nova ciutat, el terreny es divideix en grans vil·les que s'assignen als nous propietaris hispanoromans perquè les cultivin els seus esclaus, segurament la població indígena sotmesa. En aquest moment també té lloc un canvi paisatgístic gradual: hi ha un procés de desforestació de la plana, que fins ara gaudia d'una cobertura boscosa important de rouredes i alzinars en sa major part, ja que els ausetans vivien i cultivaven en llocs alts i protegits naturalment. Amb els romans s'inverteix la dinàmica: les fèrtils terres de la plana són les més buscades per cultivar, mentre que la boscúria retorna als llocs alts.

Aleshores, ens podem preguntar, com va quedar Ausa-l'Esquerda després de la derrota i l'abandonament? Tot i que no s'ha trobat restes estructurals d'època romana a l'Esquerda, la seva influència es nota amb l'aparició de tant en tant d'algun fragment escadusser de *tegula* i de ceràmica sigil·lada. Amb tot el país conquerit, la presència a l'Esquerda d'una guarnició militar romana, ni que fos petita, al llarg dels segle I-IV dC no tindria gaire sentit. L'entrada dels pobles germànics i eslaus a partir del segle V dC canviarà aquest panorama. Travessant tota Europa i procedents de l'est i del nord, tribus senceres buscaven un lloc per establir-se, fugint del fred, la gana i dels pobles de les estepes asiàtiques. Cercaven terres fèrtils i, si calia, robaven menjar i bestiar, atacant les grans vil·les arreu de l'imperi. Eren pobles guerrers nòmades, que aviat es van acostumar a una economia de guerra i de rapinya. Això va generar una gran inseguretat en el sistema romà de producció, distribució i comunicació, alterant el comerç i la vida quotidiana en general, alhora que coincidí amb la decadència del sistema polític romà i del seu exèrcit. Grans vil·les del sud de la Gàl·lia van ser atacades i diversos pobles també van travessar el Pirineu, robant i matant. La literatura arqueològica sobre aquest procés de transformació de l'espai i les formes d'habitat a la fi de l'Imperi Romà ha estat abundosa i encara avui constitueix un tema recurrent de debat (Díaz, 2016; Chavarria, 2007; Brogiolo i Gelichi, 1996). Deixant a part incursions prèvies de

burgundis i d'altres pobles, que atacaren fins i tot Barcino al segle III dC, l'entrada més important a casa nostra fou la dels visigots, que pensaven establir-s'hi. Els visigots (gots de l'oest) eren un poble molt romanitzat, feia anys que anaven d'un lloc a l'altre de l'imperi des del seu lloc originari a l'altra banda del Danubi. Junt amb els ostrogots (gots de l'est) es van veure forçats a abandonar les seves terres pels atacs dels huns. Van marxar cap a l'oest tribus senceres, homes, dones, nens, i bestiar. El seu contacte amb els romans va propiciar una entesa, fent una mena de pacte que els nomenava defensors de l'imperi, com a federats de l'exèrcit romà, a canvi de la possibilitat d'establir-se i viure a les terres que defensaven dels atacs de la resta de tribus «bàrbares», de fora del *limes*. Expulsats de Tolosa, el seu primer regne, i fugint dels francs que els empenyien pel nord, els visigots van travessar els passos pirinencs per la costa i per l'interior.

L'etapa tardoantiga i visigoda és molt difícil de localitzar i de diferenciar arqueològicament a les ciutats ocupades pels visigots, ja que els nouvinguts van fer servir les estructures romanes que van trobar (Bolós, 2013; Gibert, 2012). Els primers establiments visigots localitzats fins ara a Catalunya són, en sa majoria, punts estratègics de control militar, datats entre els segle V-VIII dC. Baixant per la costa, es van establir a Puig Rom, des d'on podien controlar el golf de Roses, el Cap de Creus i gran part del mar fins a l'inici del golf de Lió cap al nord (Subias et al., 2016). Per les muntanyes, un altre dels seus punts clau va ser el Roc d'Enclar, a les valls d'Andorra (Ruf et al., 1997). I per l'interior, l'Esquerda va ser un dels seus objectius, ja que controlava el pas pirinenc cap a la Cerdanya i alhora obria les vies de comunicació amb Barcelona i Girona (Pratdesaba i Ollich, 2020). En el cas concret de l'Esquerda, a manca d'estructures d'hàbitat d'aquesta època, comptem amb unes quantes evidències clares de l'assentament visigot: un camp de sitges, material pertanyent a aquesta època, la construcció d'una nova muralla davant de la ibèrica antiga, i la presència d'una necròpolis extramurs (fig. 5).

Figura 5. Camp de sitges visigodes (planimetria: MA. Pujol; fotos: M Rocafiguera/ Museu Arqueològic de l'Esquerda).

A l'Esquerda el camp de sitges va ser localitzat al costat interior de la muralla ibèrica, on les sitges trencaven moltes de les estructures anteriors. A causa de l'erosió antròpica d'aquest sector pels treballs agrícoles d'època moderna i contemporània, de les sitges només en resta la meitat inferior, moltes vegades amb la llosa de coberta caiguda al fons. Es tracta d'un tipus de sitja globular excavada directament a la terra, sense cap mena d'arrebossat lateral, semblant a les localitzades a altres jaciments. El seu interior contenia restes llençades i deixalles de fauna, cosa que

evidència el seu ús secundari com a lloc per les escombraries. Tot i això, s'ha pogut recuperar alguna grana de cereal corresponent a la seva primitiva funció d'emmagatzematge. Això apunta a una llarga durada en el seu ús, i indica la presència propera d'un assentament agrícola i ramader (Valenzuela, 2012). Gràcies a l'arrasament de les estructures en aquesta zona, només podem intuir que l'hàbitat devia estar ubicat a la part interior més alta de la península, on després es va desenvolupar el poble medieval. La troballa *in situ* d'un porcell llençat dins d'una de les sitges (E01/Sitja 16/UE-09058) va permetre una anàlisi per Radiocarboni dels seus ossos (Mestres 2012). El resultat és 1315 +- 40 BP, o sia que ens porta cap a la meitat o finals del segle VII dC. Aquesta cronologia es correspon amb el final d'una llarga ocupació visigoda de l'Esquerda, potser des del segle V dC (Ollich et al., 2014; 2015; 2016; 2017). El material localitzat associat a les sitges i pertanyent a aquesta època de transició no és gaire abundant, però podem destacar un conjunt de ceràmica recentment publicat (Travé et al., 2024), així com diversos fragments de morters, ceràmica de cuina nord-africana i restes de dolia, aquests darrers trobats prop de la muralla, material d'os treballat (un dau destinat a jocs d'atzar, un estilet, un aplic decorat amb línies paral·leles incises entrecreuades), i alguna sivella de bronze i ferro (fig. 6).

Pel que fa a la muralla, podem afirmar amb certesa que es tracta d'una nova construcció, feta a l'arribada dels visigots a finals del segle V o potser al VI dC. En trobar-se amb les ruïnes de la muralla ibèrica, els nouvinguts van aprofitar-ne els antics carreus caiguts per aixecar una nova fortificació, seguint la línia de l'anterior, però uns metres més endavant (Pratdesaba i Ollich, 2020). L'excavació acurada d'aquesta muralla, realitzada entre el 2012 i 2019, ha permès comprovar l'espai entre les dues muralles paral·leles amb els enderroc caiguts de la primera entremig. També ha permès veure el sistema de construcció per trams, en grans tirades d'uns 25 m cadascuna (Pratdesaba, 2021). La nova muralla, amb una amplada de quasi 3 m i una llargada d'uns 150 m, seguia l'antiga construcció d'est a oest, tancant tota la península. L'aixecament d'una nova muralla aplicant unes tècniques de construcció determinades ja conegudes pels romans, ens porta a considerar que l'establiment visigot de l'Esquerda era una guarnició militar, que tenia la funció de vigilar el territori. El centre polític i administratiu seguiria a *Auso*, ara convertida en *Ausona*, mentre que el centre militar seria a Roda per la seva situació estratègica (Rocafiguera, 2021). Cal dir que deu ser en aquest moment en què se li aplica la denominació de «civitas», tal com passa en altres llocs del país amb ocupació visigoda, i es comença a denominar «Roda Civitas». Els documents carolingis posteriors no fan res més que continuar amb el topònim compost, com una herència de l'antic domini visigot (fig. 7).

La darrera evidència localitzada fins ara de l'assentament visigot és la descoberta d'una necròpolis

Figura 6. Material d'època visigoda: olla de ceràmica grisa, sivella de bronze, dau d'os i mànec d'os decorat amb línies incises. (fotos: Museu Arqueològic de l'Esquerda).

Figura 7. Espai amb l'enderroc entremig de les dues muralles, la ibèrica a l'esquerra i la visigoda a la dreta (foto: I. Ollich/ Museu Arqueològic de l'Esquerda).

extramurs. Enfront de la nova muralla s'ha localitzat un cementiri exterior format per tombes construïdes amb lloses laterals i amb coberta també de lloses, algunes semiexcavades a la terra. Per ara només s'han pogut recuperar 13 individus, però la presència d'homes, dones i nens, ens parla d'una petita comunitat enterrada en aquest espai. Amb trets de gran robustesa (Díaz-Carvajal, 2024, en premsa) la seva datació per C14 indica una cronologia que concorda amb la de les sitges: finals del segle VII dC (Mestres, 2012). Destaquem, a més, que una analítica d'ADN realitzada a un dels individus aporta un detall important: el genoma d'aquesta persona pertanyia a un haplogrup concret que procedia, ell o un avantpassat directe, de la zona de l'est d'Europa, concretament de l'àrea d'Ucraïna (Olalde et al., 2019; Ferrando-Bernal et al., 2020). Això confirma del tot l'origen visigot d'aquesta població, que es devia barrejar amb els/les indígenes hispanoromans que van trobar al lloc d'arribada (fig. 8).

Figura 8. Tomba de lloses T-265 de la necròpolis visigoda de l'Esquerda (foto: I. Ollich/ Museu Arqueològic de l'Esquerda).

LA FRONTERA DEL TER: LA RODA CIUTAT CAROLÍNGIA

No sabem ben bé què va passar amb l'entrada dels musulmans a l'inici del segle VIII a Osona. Les excavacions dutes a terme fins ara tant a la ciutat de Vic com en medi rural a la resta de la comarca, no han proporcionat cap resta d'època musulmana. Les fonts escrites, tanmateix, fan pensar en una entrada ràpida, cercant els passos i camins cap a la banda nord del Pirineu i arrasant-ho tot al seu pas. De fet, això és el que esmenten els documents molt posteriors carolingis, que parlen de destrucció i d'arrasament de castells i d'esglésies a la zona. Encara l'any 1006, Ramon Borrell, comte de Barcelona-Girona-Osona, cedeix a Ermetruit, vescomtessa d'Osona, el lloc de Casserres per tal d'edificar-hi un monestir. El pergami comença dient: «... *En temps antics uns homes esforçats varen construir una església en el lloc anomenat Casserres, en nom de Pere, príncep dels apòstols, i que per diverses causes ha restat en part destruïda.*» (Soldevila, Ollich, 1998). Es tracta de Sant Pere de Casserres, el «Castell de les Serres», un lloc estratègic totalment envoltat pel Ter, situat dos meandres cap a l'est de l'Esquerda-Roda Ciutat i en connexió directa amb la *civitas*. A part del monestir amb les seves dependències del segle XI, i d'una necròpolis anterior

de tombes antropomorfes excavades a la roca, el lloc encara conserva avui dia trams d'una gran muralla i torres que barren l'accés pel cantó sud. A la resta de la península, els alts espadats sobre el Ter n'impedeixen l'accés.

Què hi havia i quin paper jugava Casserres abans de l'edificació del monestir? El mateix comte Borrell continua dient un tros més avall del mateix pergami: «*Tot el que he nomenat abans (la muntanya de Casserres) em va arribar a mi, Ramon, per la vàlua i la nissaga de la meua família que, tot lluitant, van fer fora el poder dels sarraïns i van posar la nostra terra al servei del Senyor*» (Pladevall, 1984). Es tracta d'una clara al·lusió a la primera entrada dels francs carolingis, a finals del segle VIII, i a les primeres lluites per establir una línia fronterera al llarg del Ter davant els «sarraïns» d'al-Àndalus. Aquests són els «temps antics» que esmenta el document, quan els «homes esforçats» (els primers repobladors) van edificar una església, probablement annexa al primitiu castell. Cal tenir present que el comte Ramon Borrell parla de fets succeïts feia més de dos-cents anys, moment en què Casserres, juntament amb Roda Ciutat, Savassona i tota una colla de torres de guaita, controlaven el pas del Ter per la Plana de Vic.

Com hem dit més amunt, els documents carolingis esmenten «Roda Ciutat» a partir de l'any 826, quan als Annals Reials de Lluís el Pietós s'explica que Aissó va destruir Roda Ciutat, sense cap més detall. Així i tot, per als carolingis la destrucció de Roda Ciutat devia ser prou important perquè mereixés una entrada en la recopilació de fets de l'any corresponent. La cita exacta és: «*Ibi ad eius notitiam perlatum est de fuga ac perfidia Aizonis, quomodo fraudulenter Ausonam ingressus et a populo illo, quem dolo deceperat, receptus Rotam civitatem destruxit, castella eiusdem regionis, quae firmiora videbantur, ...*». Gràcies a les cròniques àrabs localitzades i traduïdes recentment, ara sabem que Aissó, el revoltat, era un indígena fill del darrer valí de Barcelona Sulayman al-Arabí i de mare goda. Guillemó, el noble que li va fer costat en la lluita, era un hispanogot fill de Berà, comte got depositat pels carolingis. Aissó es trobava pres a Aquisgrà i va fugir per liderar la revolta. Es va tractar, doncs, d'una rebel·lió indigenista antifranca que va tenir el suport del poble d'Osona, i que va destruir molts castells de la zona, a més de Roda Ciutat, llocs tots ocupats pels carolingis des de finals del segle VIII (Ollich, 2004; 2005).

A partir del 785-789, en què Girona i Urgell s'alien amb els carolingis i passen a formar part del seu imperi, es fa efectiu el control franc de la costa nord i de part del Pirineu interior i les seves valls. Quedava, però, un pas important per cobrir, el del riu Ter, per tal de cobrir els passos pirinencs i completar l'avenç dins la Marca Hispànica ordenat per Carlemany. I aquí és on entra en joc Borrell, comte d'Urgell i la Cerdanya que, amb els seus homes, va seguir riu avall des de les valls pirinenques fins a ocupar i assentar-se en antigues fortificacions. L'objectiu era el control del Ter, i un punt clau era la fortalesa de Roda Ciutat, situada en un indret on el riu girava i canviava de rumb per dirigir-se cap al mar. Des d'aquest lloc es podia controlar visualment tot el ponent i les muntanyes de l'entorn per on arribaven els musulmans, sobretot baixant per Collsuspina i el Moianès, i també pujant des del Vallès pel Congost, els Cingles de Bertí i Centelles. D'altra banda, la fortalesa de Roda Ciutat permetia el control de l'antiga via romana que anava cap al Pirineu, a més de guardar l'entrada a les Guillerries, possible pas cap a Girona. La fortalesa devia quedar abandonada després del pas dels musulmans, o potser només hi va quedar un petit romanent de població.

L'arqueologia no permet determinar cap rastre de destrucció o incendi pertanyent a aquest moment d'invasió andalusina, de manera que tot indica que els carolingis es devien limitar a ocupar el lloc i refer la gran muralla visigòtica. El procés de refortificació va consistir a afegir a la muralla unes grans torres quadrades adossades cada 25-30 m, que sobresortien cap a l'exterior i l'interior del mur inicial, ocupant uns 50 m² cadascuna i deixant un ample espai hàbil interior (Pratdesaba, 2021). L'excavació d'aquests espais i dels seus voltants ha proporcionat restes de fauna i nombrosos fragments de ceràmica espatulada carolíngia, en alguns casos susceptible d'haver estat importada i en altres casos, fruit de les nombroses imitacions locals (Travé et al. 2024). Entre els fragments destaca una peça anomenada sitra amb la forma característica del broc sortit, similar a les ceràmiques localitzades a la plaça del Rei de Barcelona (Beltran de Heredia, 2006) i atribuïdes també al segle IX. Aquest material, més les tombes antropomorfes excavades a la roca entorn de l'església, a la part més alta de la península de l'Esquerda, ens permet assegurar que l'ocupació carolíngia va ser un assentament permanent, almenys des de l'últim terç del segle VIII fins a la revolta d'Aissó del 826 (fig. 9).

Figura 9. Sitra carolíngia de ceràmica espatulada (foto: Museu Arqueològic de l'Esquerda).

La importància del lloc s'accentua amb una altra troballa durant l'excavació de la muralla, un diner d'argent de Lluís el Pietós, el fill de Carlemany. Es tracta d'una moneda carolíngia de les anomenades «de frontera», que els francs encunyaven amb tallers portàtils a les zones que limitaven el seu imperi, les «marques». Es va encunyar entre els anys 822 i 840 dC, amb la següent inscripció a l'anvers, entorn d'una creu equipatada: + *HLVDOVVICVS IMP* (*Lluís Emperador*); i amb la següent al revers, al voltant d'un temple central: + *XRISTIANA R* (*r en forma de 9 al revés*) *ELIG* (*quadrada*) *IO* (*Christiana Religio*) (Clua et al., 2018) (fig. 10).

D'altra banda, a les zones on aflora la roca nua, l'Esquerda mostra nombrosos retalls a la roca, encaixos i forats de pal, que es corresponen amb construccions de fusta desaparegudes i substituïdes per altres construccions de pedra. La presència d'aquestes evidències en negatiu en altres llocs estratègics dels voltants, com ara Savassona, Savellana, Salou, la Roca del Purpiol, el mateix Casserres, demostra que Roda Ciutat-l'Esquerda estava envoltada d'una xarxa de torres de

Figura 10. Diner d'argent de Lluís el Pietós, 820-840 AD (foto: I. Ollich/ Museu Arqueològic de l'Esquerda).

guaita de fusta que es comunicaven visualment entre elles i que permetien vigilar el territori. La seva funció no era pas de defensa, sinó de control i vigilància, per tal de poder avisar amb temps de qualsevol moviment al lloc central, Roda Civitas.

Els exèrcits carolingis eren experts a treballar la fusta, i en l'avenç pels territoris fronterers portaven les eines i atuells necessaris per construir ponts, escales i qualsevol estructura que calgués, sota la direcció d'enginyers i especialistes. Sembla que una de les primeres coses que feien en establir-se en un lloc era el control i vigilància de l'entorn mitjançant torres de guaita de fusta, que aixecaven ràpidament fent servir la vegetació del mateix terreny. A l'Esquerda s'ha dut a terme un experiment de construcció d'una guaita d'aquest tipus, seguint els forats de pal localitzats al jaciment, la iconografia de l'època, i fent servir arbres propis del lloc, i el resultat és una torre de fusta que augmenta la visibilitat sobre el riu i aguanta perfectament les inclemències del temps (Ollich et al., 2016; 2017; 2018a; 2018b; 2020a; 2020b) (fig. 11).

Figura 11. Torre experimental de fusta d'època carolíngia construïda a l'Esquerda (foto: I. Ollich/ Museu Arqueològic de l'Esquerda).

Una xarxa de torres semblant va formar una línia fortificada al llarg de curs del Ter mitjà, molt abans que s'ocupés Barcelona i es formés la defensa al Llobregat a partir de l'any 801. La frontera del Ter actuava com a contenció de l'accés musulmà cap als Pirineus i defensa de les terres circumdants, a més de controlar la rereguarda de Girona per l'interior des del 785. Així mateix, va proporcionar als exèrcits tolosans i narbonesos un lloc adient per a organitzar l'atac i conquesta de Barcelona els anys posteriors.

CONCLUSIONS

L'Esquerda-Roda és i ha estat una fortalesa natural al llarg del temps. Les seves condicions estratègiques suposen un avantatge per qualsevol assentament humà: la península ofereix un recer espaiós per la seva posició sobreaixecada i alhora aïllada de l'entorn proper gràcies al riu i als profunds espadats que envolten el meandre; compta amb recursos naturals pel que fa a aigua i vegetació forestal; a més d'una àmplia visibilitat en 360 graus sobre l'entorn i fins a les muntanyes de la llunyania. Per tot això, l'ocupació humana ha estat continuada al llarg de mil·lennis. L'arqueologia ha confirmat la presència humana des del Bronze final i l'Edat del Ferro. També s'ha corroborat que era el lloc central dels ausetans, on van construir un gran *oppidum* fortificat amb funcions de capital, Ausa.

Les excavacions arqueològiques dutes a terme en els darrers anys han proporcionat nova informació sobre l'època compresa entre els segles v i ix dC, amb la descoberta de restes i estructures d'època visigoda i carolíngia. És el moment en què l'Esquerda, amb el nom de Roda Ciutat, va jugar un paper preeminent en la defensa i organització del territori al sud del Pirineu en temps dels visigots, i tot seguit en la formació de la línia fortificada del Ter davant dels musulmans per part dels francs carolingis. Amb l'organització dels comtats carolingis es completa el pas d'aquest lloc des de l'antiguitat tardana cap a l'època medieval.

BIBLIOGRAFIA

- Beltran de Heredia, J. (2006). Barcelona: la ceràmica de tradició carolíngia (siglos IX-X). *QUARHIS, Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, 2, pp. 108-139.
- Bolós, J. (2013). La formación del hábitat medieval en Cataluña: Aldeas, espacios aldeanos y vías de comunicación. *Studia historica, Historia medieval*, 31, 151-180.
- Brogliolo, G. P. i Gelichi, S. (eds) (1997). *La fine delle ville romane: Transformazioni nelle campagne tra tarda antichità e alto medioevo. Documenti di Archeologia 11*. Società Archaeologica Padana: Mantua.
- Clua, M., Ollich, I. i Rocafiguera, M. (2018). La localisation de l'atelier de Rodda à la lumière des dernières découvertes archéologiques à Roda de Ter (Catalogne). *Revue Numismatique* (Institut National des Sciences Humaines et Sociales du CNRS), Paris, 175, pp. 355-375.
- Chavarría Arnau, A. (2007). *El final de las Villae en Hispania (Siglos IV-VII d.C.)*. Brepols Publishers: Bèlgica.
- Díaz, P. C. i Menéndez Bueyes, L. R. (2016). Romanos, visigodos e indígenas: las comunidades del norte de Hispania en los inicios de la Edad Media [cuarenta años después], *Anejos de NAILOS*, 3, pp. 161-189.
- Díaz-Carvajal, A. (2024, en premsa). *L'Esquerda. Arqueologia funerària i Estudi antropològic d'una població medieval (segle VIII-XIV)*. Tesi doctoral defensada a la UB (17 desembre 2018) i en curs de publicació pel Museu Arqueològic de l'Esquerda.

- Ferrando-Bernal, M., Morcillo-Suarez, C., De-Dios, T., Gelabert, P., Civit, S., Díaz-Carvajal, A., Ollich-Castanyer, I., Allentoft, M. E., Valverde, S. i Lalueza-Fox, C. (2020). Mapping co-ancestry connections between the genome of a Medieval individual and modern Europeans. *Scientific Reports*, 10, pp. 6843.
- Gibert Rebull, J. (2012). L'alta edat mitjana a la Catalunya Central (Segles VI-XI). Estudi històric i arqueològic de la conca mitjana del riu Llobregat. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 23, pp. 353-385.
- Mestres, J. S. (2012). Anàlisi per Radiocarboni de les restes de fauna de les sitges visigòtiques. Dins M. Rocafiguera, M. (coord), *Les sitges visigòtiques de l'Esquerda*. Memòria del treball AGAUR-ACOM (inèdit).
- Mestres, J. S. (2012). Datació per Radiocarboni del material ossi humà procedent de la necròpolis extramurs de l'Esquerda. Dins I. Ollich, I. et al., *Memòria d'Excavacions, sector medieval de l'Esquerda 2012-2013* (inèdit).
- Olalde, I., Lalueza, C., Ollich, I., Díaz-Carvajal, A., et al. (2019). The genomic history of the Iberian Peninsula over the past 8000 years. *Science*, 363, 6432, pp. 1230-1234. <https://science.sciencemag.org/content/363/6432/1230/tab-pdf>
- Ollich, I. (2004). Roda Ciutat (L'Esquerda) i la defensa de la línia del Ter al comtat d'Osona (s. VIII-X). *Actes del Congrés Els Castells Medievals a la Mediterrània Nord-Occidental*, Ed. Museu Etnològic del Montseny, Arbúcies, pp. 179-194.
- Ollich i Castanyer, I. (2005). El Ter, la primera frontera dels carolingis al comtat d'Osona, segle VIII-IX. Dins J. Maroto, S. Ramió, E. Ripoll (coord.): *Medievalis Historia Pyrenaica II, Congrés Internacional d'Història dels Pirineus (nov. 1998)*, Centre Associat de la UNED - Girona, pp. 187-201.
- Ollich, I., Rocafiguera, M., Ocaña, M., Pratdesaba, A. i Pujol, M. A. (2014). La muralla de Roda Ciutat: visigots i carolingis al jaciment de l'Esquerda. *Tribuna d'Arqueologia*, 2012-2013, Departament de Cultura, Barcelona. <https://blocs.gencat.cat/blocs/AppPHP/tribunad'arqueologia/category/temporades-de-la-tribuna-darqueologia/tribuna-2013-2014/>
- Ollich, I., Rocafiguera, M., Amblàs, O., Ocaña, M., Pratdesaba, A. i Pujol, M. A. (2015). Visigots i Carolingis a Osona. Novetats arqueològiques des del jaciment de l'Esquerda. *Actes III Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central (Roda de Ter, juny 2014)*, Departament de Cultura- Museu Arqueològic de l'Esquerda, Barcelona-Roda de Ter, pp. 14-22.
- Ollich, I., Rocafiguera, M. i Ocaña, M. (2016). The Southern Carolingian Frontier in Marca Hispanica along the River Ter: Roda Civitas and the archaeological site of l'Esquerda (Catalonia). Dins N. Christie, H. Herold, *Fortified Settlements in Early Medieval Europe. Defended communities of the 8th-10th Centuries*. Oxford-Philadelphia: Oxbow, pp. 205-217.
- Ollich, I., Rocafiguera, M., Pratdesaba, A., Ocaña, M., Amblàs, O., Pujol, M. A. i Serrat, D. (2017). Roda Ciutat. El nucli fortificat de l'Esquerda sobre el Ter i el seu territori, *AUSA, XXVIII (179)*, pp. 23-40. <https://raco.cat/index.php/Ausa/article/view/335973/426765>
- Ollich, I., Serrat, D., Pratdesaba, A., Rocafiguera, M., Ocaña, M. i Amblàs, O. (2018a). La construcció i durabilitat d'un torre carolíngia de fusta. Arqueologia experimental a l'Esquerda. *Actes del Congrés Internacional d'Arqueologia*

- Experimental (Tarragona 25-27 octubre 2017)*, Reial Societat Arqueològica Tarraconense, *Butlletí Arqueològic*, V, 40, pp. 173-180.
- Ollich-Castanyer, I., Pratdesaba, A., Rocafiguera, M., Ocaña, M., Pujol, M. A. i Serrat, D. (2018b). The experimental building of a Wooden Watchtower in the Carolingian Southern frontier, EXARC.net, 2018(1), pp. 1-10. <https://exarc.net/issue-2018-1/ea/experimental-building-wooden-watchtower-carolingian-southernfrontier&https://exarc.net/sites/default/files/EXARCJournal-01-2018-content.pdf>
- Ollich, I., Adell, J. A., Rocafiguera, M., Pratdesaba, M., Ocaña, M. i Amblàs, O. (2020a). El procés de construcció experimental d'una torre de guaita carolíngia de fusta a l'Esquerda, *IV Jornada d'Arqueologia de Sitges (26 febrer 2016)*, pp. 80-87.
- Ollich, I., Rocafiguera, M., Pratdesaba, A., Ocaña, M., Amblàs, O., Pujol, M. A., Adell, J. A. i Serrat, D. (2020b). «Una torre de guaita carolíngia a la frontera del Ter. Un experiment de construcció amb fusta a l'Esquerda». *AUSA, XXIX(184)*, pp. 169-194. <https://raco.cat/index.php/Ausa/article/view/375305/470010>
- Ollich, I. i Rocafiguera, M. (2019). Antiguas pautas de asentamiento en el yacimiento de l'Esquerda (Osona, Barcelona): un ejemplo de arqueología diacrónica. Dins *Al-KITAB, Homenaje a Juan Zozaya Stabel-Hansen*, Asociación Española de Arqueología Medieval (AEAM), Madrid, pp. 159-164.
- Ollich, I., Rocafiguera, M., Pratdesaba, A., Ocaña, M., Gibert, J. M., Morales, A., Pujol, À. i Travé, E. (2022). Les fortificacions de l'Esquerda i el seu entorn: Cabrera, La Roca del Purpiol i Savellana. Darreres novetats (2028-2021), *VI Jornades d'Arqueologia de la Catalunya Central (Berga, 21-22 octubre 2022)*, en premsa.
- Pladevall, A. (1984). *Castell de Casserres*. Catalunya Romànica II, *Osona*, 1, 352-354.
- Pratdesaba, A. i Ollich, I. (2020). La civitas visigoda de Roda-L'Esquerda: la fortalesa i el territori del riu Ter. Dins J. M. Macías, A. Ribera, M. Rosselló (eds.) *Recintos fortificados en época visigoda: Historia, arquitectura y técnica constructiva*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Treballs d'Arqueologia de la Mediterrània Antiga-TRAMA, 8, pp. 25-34
- Pratdesaba, A. (2021). *El procés de fortificació i reocupació del territori a Catalunya entre els rius Ter i Llobregat en època visigòtica i carolíngia. El cas de l'Esquerda (segle VIII-IX)*. Societat Catalana d'Arqueologia Barcelona.
- Rocafiguera, M. (2005). Arquitectura ibèrica ausetana: materials i tècniques de construcció al jaciment de l'Esquerda (segle v aC). *Fonaments*, 12, pp. 235-250
- Rocafiguera, M., Ollich, I. i Ocaña, M. (2014). L'Esquerda abans del període ibèric ple. *XV Col.loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà: La transició Bronze Final - Primer Ferro al Pirineu i territoris veïns*, Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, pp. 317-328
- Rocafiguera, M. (2020). Els Ausetans a la 2a Guerra Púnica: el paper de les terres del curs mitjà del riu Ter en el conflicte. *Treballs d'Arqueologia*, 24(85). DOI: <https://doi.org/10.5565/rev/tda.119>
- Rocafiguera M. (2021). *D'Ausa a Auso. La construcció del territori ausetà des d'època ibèrica fins a temps visigòtics*. Vic, Patronat d'Estudis Osonencs (Monografies, 35).
- Rocafiguera, M. i Ferrer, J. (2023). Dues noves inscripcions ibèriques sobre ceràmica de l'Esquerda: noves aportacions sobre l'escriptura ibèrica a Osona.

Ausa, XXX(190), pp. 561-588, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs. DOI: <https://doi.org/10.60940/ausav30n190id421721>

Rocafiguera, M. i Ollich, I. (2023). Merlès i l'horitzó preibèric del jaciment de l'Esquerda (les Masies de Roda, Osona). Dins A. Bach Gómez, L. Fàbregas, M. Molist, M. (coords.), *Jornada d'Arqueologia: La «cultura de Merlès» revisada: La transició entre els períodes del bronze final a la primera edat del ferro a la Catalunya Central i àrees veïnes*. Solsona, Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, pp. 142-157 (edició en línia: *La cultura de Merlès.pdf*).

Ruf, MA., Yáñez, C., Solé, X., Vila, T., Llovera, X. i Bosch, J. M. (1997). El Roc d'Enclar (Andorra). Canvis i relacions d'una comunitat rural del Pirineu Oriental entre els segle IV i VIII. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 37, pp. 1131-1143. <https://raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/54259>

Soldevila, T. i Ollich, I. (1998). *Sant Pere de Casserres, història i llegenda*. Eumo Ed. (Lentorn, 35). Vic, pp. 13-14.

Subías, E., Puig Griessenberger, A. M., Codina, D. i Fiz, JI. (2016). El castrum visigòtic de Puig Rom revisitat, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 47, pp. 75-96. DOI: <https://doi.org/10.2436/20.8010.01.198>

Travé, E., Rocafiguera, M., Ollich, I., Pratdesaba, A. i Ocaña, M. (2024). Frankish and Local Technological Traditions in Greyware Pottery Production at L'Esquerda (Catalonia), 7th-9th Centuries AD: Examining Distribution Patterns and Exchange at the Southern Carolingian Border. Elsevier, *Journal of Archaeological Science Reports*, 53, 104297. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2352409X23004728>

Valenzuela, À. (2012). Anàlisi arqueozoològica de les sitges altmedievals de l'Esquerda. Dins M. Rocafiguera (coord.) *Les sitges visigòtiques de l'Esquerda*. Memòria del treball AGAUR-ACOM (inèdit).